



# Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

*Journal of Academic Language and Literature*

PROF. DR. METİN AKAR'A ARMAĞAN

(Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2021)

**Kadriye HOCAOĞLU  
ALAGÖZ**

Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi  
kadriyeh@uludag.edu.tr



<https://orcid.org/0000-0002-3584-4612>

## İslam'da Tezkire Türü

*The Tezkere Genre in Islam*

### Çeviri / Translation

Geliş Tarihi/Received: 08.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 15.12.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2021

### Atıf/Citation

HOCAOĞLU ALAGÖZ, K. (2021). İslam'da Tezkire Türü . *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), 2916-2927. <https://doi.org/10.34083/akaded.1006905>

HOCAOĞLU ALAGÖZ, K. (2021). The Tezkere Genre in Islam. *Journal of Academic Language and Literature*, 5(4), 2916-2927. <https://doi.org/10.34083/akaded.1006905>



Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.

This article was checked by iThenticate.

\* Makale, İngilizce'den Türkçe'ye çeviridir. Makalenin orijinal künyesi için bk. J. Stewart-Robinson, "The Tezkere Genre in Islam", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 23, No. 1 (Jan., 1964), pp. 57-65.

**Öz**

Makale, İngilizce'den Türkçe'ye çeviridir. Makalenin orijinal künyesi için bk. J. Stewart-Robinson, "The Tezkere Genre in Islam", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 23, No. 1 (Jan., 1964), ss. 57-65. Yayınlayan: The University of Chicago Press. Stable. URL:<http://www.jstor.org/stable/543180>.

**Anahtar Kelimeler:** J. Stewart-Robinson, İslam'da Tezkire Türü, Tezkire.

**Abstract**

The article is a translation from English to Turkish. For the original tag of the article, see J. Stewart-Robinson, "The Tezkere Genre in Islam", *Journal of Near Eastern Studies*, Vol. 23, No. 1 (Jan., 1964), pp. 57-65. Published by: The University of Chicago Press. Stable. URL:<http://www.jstor.org/stable/543180>.

**Keywords:** J. Stewart-Robinson, The Tezkere Genre in Islam, Tezkere.

Arap ve Fars edebiyatlarının aksine Osmanlı edebiyatı Batılı doğu bilimciler tarafından -ne yazık ki- ihmal edilmiştir. Öyle ki, Osmanlı'nın edebî başarılarının incelenmesi ve takdir edilmesi için gerekli olan en temel belgeler ya eksiktir ya da bu alanda çalışan veya çalışabilecek bilim adamlarına önemli bir katkı sunacak kadar iyi bilinmemektedir.<sup>1</sup> Osmanlıların manzum ve nesir yazılarının, şimdiye kadar doğu bilimcilerin dikkatlerini üzerine çeken ve dikkate alınmayı talep eden konuların uzun listesine alınmamış olması, kısmen, Batılılar tarafından benzeri İran eserlerinin basit taklitleri olarak görülmeleri ve bu nedenle aynı oranda ilgiyi hak etmediklerinin düşünülmesinden kaynaklanabilir.<sup>2</sup> Bu yaklaşım, doğru olsun ya da olmasın, İran ve Osmanlı edebî eserlerinin ya da kuşkusuz bu tür bir çalışmanın ön koşulu olması gereken Osmanlı belgelerinin, hiçbir zaman karşılaştırmalı bir incelemesinin yapılmamış olması bir gerçektir.

<sup>1</sup> Bkz. *HOP*, I, v-xi, Bu yüzyılın başında yapılmış gözlemlerdir ancak hala geçerliliğini korumaktadır. Bu makalede kullanılan kısaltmalar aşağıda verilmiştir:

*GAL*: Carl Brockelman, *Geschichte der Arabischen Literatur* (Leiden, 1937-1948), 2 cilt, 3 ek cilt.

*HOP*: J. W. Gibb, *A History of Ottoman Poetry* (London, 1900-1909), 6 vols. (II-VI. Ciltler, editör: Edward G. Browne).

*JA*: *Journal Asiatique*.

*JAOS*: *Journal of the American Oriental*.

*JRAS*: *Journal of the Royal Asiatic Society*.

*RSO*: *Rivista degli Studi Orientali*.

<sup>2</sup> Karşılaştırma için, *HOP*, V, v. İran edebiyatı üzerine daha az bir otorite olmayan Edward G. Browne bu yaklaşıma karşı çıkmış ve Osmanlı Türklerinin şiirde elde ettikleri başarının onların "edebiyata karşı ilgisiz" olduklarını göstermeyeceğini savunmuştur. Ayrıca bkz. J. W. Redhouse, "On the History, System and Varieties of Turkish Poetry" *Transactions of the Royal Society of Literature* (London, 1879), s. 26.

Bu tür kaynaklar arasında en önemlisi, kuşkusuz -edebî ürünlerin kendilerinden ayrı olarak- şairler hakkında kaleme alınmış biyografik eserler olmalıdır. Bunlar *Tezkire-i Şu'arâ*, ya da yalnızca *tezkire*, bunları derleyenler de *tezkireci* olarak bilinmektedir. Bu Osmanlı eserlerinden ikisi Oscar Rescher<sup>3</sup> tarafından Almancaya çevrilmiş ve Joseph von Hammer-Purgstall'in *Geschichte der osmanischen Dichtkunst bis auf unsere Zeit* (Viyana, 1836-1838) adlı eseri büyük ölçüde bunların betimlemelerini içermiş olsa da, ve her ne kadar E. J. W. Gibb *A History of Ottoman Poetry* (Londra, 1900-1909) adlı eserinde bunları kullanmış olsa da, içerdikleri bilgiler dışında bunların bağımsız bir literatür olarak hiçbir zaman incelenmedikleri söylenebilir.<sup>4</sup> Von Hammer-Purgstall'in Arap ve Fars edebiyatı tarihi<sup>5</sup> ve yukarıda sözü geçen Osmanlı şiiri üzerine öncü çalışmasında benimsediği yöntem, basitçe sıralı yerel belgeleri eleştirmeksizin tercüme etmekten ibaretti. Çalışmaları, sıklıkla muazzam üretken hayatının kaçınılmaz bir sonucu olan çeviri ve yorum hatalarıyla gölgelenmiştir.<sup>6</sup> Buna karşın, Gibbs'in çalışması aynı malzemeleri daha seçici ve makul bir şekilde kullanırken, kendileri de Batı edebî kavramlarından önemli ölçüde etkilenmiş olan XIX. yüzyıl sonu Osmanlı eleştirmenlerinin edebî yazılarından etkilenmiştir. Ayrıca Gibb, nadiren bu kaynakları kendi terimleriyle veya kendi gelenekleri ve biçimleriyle bağımsız bir edebiyat tarzı olarak değerlendirmeye çalışmıştır.

Ancak tam altı asır boyunca Osmanlı şairlerini ele alan ve sürekli üretilmiş eserlerden oluşan bu edebiyatın, Osmanlı edebiyatının gelişim tarihi, edebî beğenisi ve eleştirisi için sadece bundan elde edilebilecek istatistiksel bilgilerin yanı sıra çok değerli kaynaklar içerdiği aşîkârdır.

Bu makalede, her ne kadar bu iddiayı tartışmak veya ispatlamak olmasa da, bu edebî türün İslam'daki kökenlerini ve kaynaklarını belirlemek; Arapça, Farsça ve Türkçe örnekleri arasındaki bağlantıları açıkça yansıtan bazı temel eserleri kısaca listelemek amaçlanmıştır. Bu türden bir öncül ve geçici bir araştırmanın, önemli bir İslami edebiyat geleneğinin devamlılığını sağlamak ve Osmanlı şair

<sup>3</sup> *Latifi Tezkiresi ve Sehi Bey* (Tübingen, 1950). Osmanlıların bu tür 23 eser ürettikleri bilinmektedir.

Bunların sadece altısı basılmıştır ve artık çok nadir bulunmaktadır. Diğerleri el yazması şeklindedir.

<sup>4</sup> Türk akademisyenler, bu eserlerden genellikle yabancılardan daha fazla ve daha iyi yararlanmışlar fakat onlar da bunların edebî ve tarihi değerlerine herhangi bir ilgi göstermemişlerdir. Herhangi bir analiz içeren Türkçe tezkire çalışmalarının sayısı ve kapsamı sınırlıdır.

<sup>5</sup> *Literaturgeschichte der Araber bis zum Ende des 12. Jahrhunderts der Hidschret* (Vienna, 1850-1856), 7 cilt, ve *Geschichte der schönen Redekünste Persiens, mit einer Blüthenlese aus zweyhundert persischen Dichtern* (Vienna, 1818).

<sup>6</sup> Yazarın Avusturyalı akademisyenin bir Arabist olarak değeri hakkındaki görüşleri ve R. A. Nicholson'un [*Studies in Islamic Mysticism* (Cambridge, Eng., 1921), s. 259] eleştirisi için bkz. *HOP*, I, iv. Karşılaştırma için G. Von Grunebaum, "Progress and Prospect in Islamic Studies. Islamic Literature: Arabic," in *Near Eastern Culture and Society*, ed. T. Cuyler Young (Princeton, 1951), s. 48).

biyografilerini uygun bağlama yerleştirmek için yararlı bir amaca hizmet edeceği düşünülmüştür.

Osmanlı edebiyatında tezkire türünün öncülleri, İslami edebî faaliyetlerin başlangıcına dayanmaktadır. Bu türün, sırasıyla, Kur'an'ın doğru okunması ve yorumlanması hakkındaki filolojik araştırmaların sonuçlarından biri ve ayrıca Müslümanların, hadis ilminin tekniklerinin gerektirdiği biyografi ile uğraşmalarının bir yan çıktısı olarak geliştiği düşünülebilir. Bu tür faaliyetlerin arkasındaki motivasyon öncelikle diniydi ve daha sonraları edebiyata bir ilgi hâlini alarak gelişti.

Peygamber'in vefatını takiben Müslümanlığın yayılmasının bir sonucu olarak, Arap olmayan çok sayıda halk İslam'ı seçti. Çok farklı geçmişe sahip bu yeni Müslümanlar, Kur'an'ı anlayamadıklarından veya yorumlayamadıklarından ve ayrıca Kutsal Kitap'ın derlendiği zamandaki Arap yazısı mükemmel olmadığından, Arapça dil bilgisi ve sözlük biliminin genel kurallarını oluşturmak zaruri ve acil bir konu haline geldi.<sup>7</sup> Bu tür çalışmalar ancak kabaca Kur'an'ın dile getirildiği dönemde kullanılan sözlü veya yazılı belgelerin yardımıyla gerçekleştirilebilirdi.

Arap nesir edebiyatı mevcut olmadığından, ilk dil bilimciler Arapça konuşmanın en saf örneklerine ulaşmak için sözel şiirden yararlandılar. İslam öncesi nazımlara atfedilen ilk şiir koleksiyonlarının gerçekten İslam öncesi mi yoksa İslam sonrası bunların bir taklidi mi olduğu<sup>8</sup> kesin olarak bilinmemekle birlikte, eski Arap nazım eserlerinin yeniden ele alınması ve incelenmesi, Kur'an'ın yazıldığı Arapça deyimlerin korunması için temel bir ön koşul olarak kabul edildi.

Başlangıçta, şiirlerini satmak için Mezopotamya kentlerine akın eden ravilerin işbirliği ile bir nazım koleksiyonu gelişmiştir. Irak'ta iki edebiyat merkezi ve iki düşünce okulu ortaya çıkmıştır: Basra ve kısa bir zaman sonra kurulan Küfe. Bu akımların farklı yaklaşımları zamanla aralarında bir rekabete yol açmıştır. Basra okulu, tüm bilimlere sabit kurallara indirgemekte ısrar ederken, aksine, Küfe okulu kullanım ve farklılıkları dikkate almıştır. Daha sonraları her ikisinin de yerini, eklektik bir yaklaşımı benimseyen Bağdat okulu almıştır. Bu edebî merkezlerin çok sayıda mensubu, ravilerin yardımıyla derlenen şiirlerin revizyonuna ve şairler ile mısralarını hangi şartlar altında söyledikleri üzerine yapılan araştırmalara katılmıştır.

<sup>7</sup> H. A. R. Gibb, *Arabic Literature, an Introduction* (London, 1926), s. 2.

<sup>8</sup> R. Blachere, *Histoire de la Litterature arabe des origines a la fin du XV<sup>e</sup> siecle de J.-C.* (Paris, 1952), ss. 166-86.

Bu ilmî grupların büyük çabaları, *Mu'allakât*<sup>9</sup> *Mufazzaliyât*<sup>10</sup> ve *Asma'iyât*<sup>11</sup> gibi ünlü antolojilerin derlenmesiyle doruğa ulaşmıştır. Bu üçü, Ebu Tammâm<sup>12</sup> ve öğrencisi Buhturî'nin<sup>13</sup> *Hamasa*'sı, öncelikle dil bilimsel nedenlerle derlenmiş tipik şiir ve mısra koleksiyonlarıdır.

Yukarıda bahsedilen okulların mensupları, şiirin oynadığı merkezî rol nedeniyle burada söz edilmesi gereken bir dizi dil bilimsel çalışma üretmiştir. X. yüzyılın başlarına doğru, diğerlerinin yanı sıra, Ebu Ubeyde (ö. 824) gibi öncelikle şecere ve ahbar, ikincil olarak da dil ve gramerle ilgilenen âlimler<sup>14</sup> ve diğer taraftan da daha çok gramer ve sözlük bilimle ilgilenen el-Asma'î (ö. 828)<sup>15</sup> tarafından nazım eserlerinin tashihi tamamlanmıştır.<sup>16</sup> Dilbilim ve bununla ilişkili ilimler üzerine çalışanlardan birisi olan Halil b. Ahmed (ö. 791) karmaşık bir metrik teori geliştirmenin yanı sıra antik şiire dayanan ilk Arapça sözlük olan *Kitâbu'l-'Ayn*'in da yazarıdır.<sup>17</sup> Bu dil bilimsel çalışmaya eski dil bilimcilerin tipik bir eseri de eklenmelidir. El-Müberred'in (ö. 898) *el-Kâmil fi'l-Edeb*'i, Peygamber'in hadislerini, dindarların sözlerini, atasözlerini ve hepsinden önemlisi, çoğunlukla eski dönemlere ait birçok şiiri de içermektedir.<sup>18</sup>

Şiirle ilgili araştırmalarla bağlantılı olarak, Abbasi dönemi edebiyatçılarının çoğunun katıldığı *Şu'ûbiyya* ihtilafından da bahsetmek gerekir. Kur'an araştırmalarına katkıda bulunmak amacıyla edebî ilimleri geliştirmek ve geçmiş çağların şiirini koruma sorunlarıyla iç içe geçmiş bir şekilde, bu tartışma Müslüman coğrafyasındaki diğer etnik gruplara üstünlük iddiasında bulunan Arapları övme ya da itibarsızlaştırma arzusu içermekteydi. Genel olarak, Arap kökenli olmayanlar kendilerini *Şu'ûbiyya* hareketi ile özdeşleştirdiler ancak İran asıllı İbn Kutayba (ö. 889) istisnai Arap yanlılarından biriydi. Tartışmaya katılanların polemik içeren çalışmaları, Arap yanlılarına göre, Arapların diğer ırklar üzerindeki üstünlüğünün kanıtı olan daha eski şiirlere dayanmaktayken *Şu'ûbiyya* tarafı bunların içinden Arapların aşağılık olduğunu en iyi kanıtlayan

<sup>9</sup> GAL, I, 64; Ek. I, 34-36; *A Commentary on Ten Ancient Arabic Poems*, ed. Sir Charles Lyall (Calcutta, 1894); Blachere, ss. 144-49.

<sup>10</sup> GAL, I, 116, Ek. I, 36; *The Mufaddaliyat, an anthology of Ancient Arabic Odes*, ed. Sir Charles Lyall (Oxford, 1918-1921).

<sup>11</sup> GAL, I, 37 ve 163; *Elaçma'ijjât*, ed. W. Ahlwardt (Berlin, 1902).

<sup>12</sup> GAL, I, 83; *Hamasa Carmina cum Tebrisii scholiis*, ed. G. Freytag (Bonn, 1828).

<sup>13</sup> GAL, I, 79; *The Hamasa*, ed. R. Geyer and D. S. Margoliouth (Leiden, 1909). Osmanlılar mecmua veya cönk diye bilinen benzer antolojiler derlemiştir. Bunların daha fazla biyografik detay içeren tezkirelerden ayrı tutulması gerekir.

<sup>14</sup> GAL, I, 103.

<sup>15</sup> GAL, I, 104; Ek. I, 164-65.

<sup>16</sup> Blachere, op cit., s. 112.

<sup>17</sup> GAL, I, 100; H. A. R. Gibb, op. cit., s. 38.

<sup>18</sup> GAL, I, 108; Ek. I, 168; ed. W. Wright (Leipzig, 1864-1892).

ayetleri seçmekteydi; her iki durumda da şiir kendi içinde takdir edilmekten çok, bir amaç için kullanılan bir araç biçimindedir. Araplar lehinde yazan ve *Şu'ûbiyya* kelimesini ilk ortaya atan kişi olduğu kabul edilen yazar Câhiz'dir (ö. 869).<sup>19</sup> Onun *Kitâb el-Beyân ve't-Tebyîn* adlı eseri, Arapların nazım sanatındaki becerilerini göstermek için toplanmış çok değerli Arapça nazım örnekleri içeren belagat üzerine bir risaledir.<sup>20</sup>

İslami bilimlerde tarih araştırmalarıyla çok yakından ilişkili olan biyografik türün doğuşunun arkasında dini kökenler de bulunabilir. Yine Müslüman âlimlerin, Kur'an ve özellikle hadis içeren araştırmalarla yoğun olarak ilgilenmesinin bir sonucu olarak, şecereye gereksinim duyulmuştur. Bir hadisin değeri ve özgünlüğü, büyük ölçüde isnadın doğruluğuna ve kesinliğine bağlıydı. Bu, bir hadisin ravilerinin biyografik verileri vasıtasıyla doğrulanabileceğinden, biyografi kısa süre sonra âlimlerin ve derleyicilerin esas olarak biyografik bir bakış açısıyla eleştirdiği hadis çalışmalarının önemli bir parçası haline gelmiştir.<sup>21</sup> Biyografik eserlerin konularının birçoğunun hayatıyla ilgili ayrıntılar bütün eserlerde hemen hemen aynıdır. Eser bir edebiyatçı üzerineyse önemli veriler ölüm tarihi, şecere ve edebî başarıları içermektedir.<sup>22</sup> İslami biyografik eserler, işlenen konuların kabileler, meslekler, mezhepler vb. gruplara ayrıldığı bir sınıflandırma sistemi ile düzenlenmiştir. Kadın ve erkek "sınıfları" nı ele alan bu eserlerin çoğuna *Tabakât* adı bu nedenle verilmiştir.

Aynı anlayış ve gelenekler, yalnızca şairler hakkında yazılmış biyografik derlemelerde de bulunabilir. Şairler biyografileri Arap edebiyatında erken ortaya çıkmış ancak bunlardan çok azı bize ulaşmıştır. Şimdi kayıp olduğu varsayılanlarla ilgili daha sonraki eserlerde mevcut bilgiler ve hala erişilebilenler hakkında yapılan bir çalışma, bunların genellikle *tabakâtü's-şu'arâ*, *ahbâru's-şu'arâ* veya *kitâbu's-şu'arâ*<sup>23</sup> gibi başlıklarla yazıldığını göstermektedir.

Bu biyografilerin en eskisinin -çoğu artık bulunamasa da- çeşitli kabilelerin "ahbar" veya "tarihleri" biçiminde olduğu ve zaman içinde şairlerin türlerini ele alan eserlere dönüştükleri bilinmektedir. Bu tür eserlerin bazıları "haydut", "suikaste uğramış" ya da "ünlü" şeklinde sınıflandırılan şairler hakkındadır.<sup>24</sup> Şair "kategorilerini" ele alan bu eserlerin birçoğu Abû'l-Farak el-İsfahânî tarafından

<sup>19</sup> Bkz. C. Pellat, *Le Milieu Basrien et la formation de Gahiz* (Paris, 1953), s. 222.

<sup>20</sup> GAL, I, 152; Ek, I, 239; C. Pellat, *Langue et Litterature arabes* (Paris, 1952), s. 131.

<sup>21</sup> C. Pellat, *Langue*, s. 21. Mukayese için. H. A. R. Gibb, *Encyclopaedia of Islam*, Ek, 235 b.

<sup>22</sup> F. Rosenthal, *History of Muslim Historiography* (Leiden, 1952), s. 90-91.

<sup>23</sup> J. Von Hammer-Purgstall, *-Literaturgeschichte der Araber* (Vienna, 1850), I, cciv-ccix; A. Eghbal, *The Tabaqât al-Shu'arâ al-Muhdathîn of Ibn al-Mu'tazz*. Tıpkıbasım olarak 1285 AH / 1869 AD tarihli el yazmasından bir giriş, notlar ve varyantlar eklenerek üretilmiştir, Gibb Mem. Ser., N.S. XIII (London, 1939), s. xviii-xx.

<sup>24</sup> Blachere, *op. cit.*, s. 132.

*Kitâb al-Agâni*'de kullanılmıştır.<sup>25</sup> Bütün bu eserler, yine şiirle ve şairlerle sadece bir amaca ulaşmak amacıyla bir araç olarak ilgilenen dil bilimciler, kelimacılar ve tarihçiler tarafından veya onlar için –Kur'an'ın dilinin açıklanması ve hadislerin derlenmesi– amacıyla üretilmiştir.

*Kitâb al-Fihrist*, *İrşâd al-Arîb ilâ Ma'rifât al-Adîb* ve diğerleri gibi standart Arapça kaynaklar, şairlerin hayatlarına ve ayetlerine ayrılmış, örnekleri günümüze ulaşmamış sayısız derlemeden söz etmektedir. Bunlar hakkında çok az şey bilinse de, bunların korunmuş birkaç esere benzedikleri konusunda bir şüphe yoktur. Günümüze ulaşan bu eserlerin en eskisi Muhammad bin Sallâm al-Cumahî'nin (ö. yaklaşık 865) *Tabakâtü'ş-şu'arâ*'sıdır. Bu eser, İslam öncesi ve erken İslamiyet şairleri üzerine iki büyük bölüm içermekte ve bu bölümlerin her biri on tabakata bölünmüştür. Bu iki ana bölüm arasına, biri mersiye bestekârları, diğeri ise Medine, Mekke, Tâ'if ve Bahreyn şehirlerinin şairleri ve Medine'nin Yahudi şairleri olmak üzere iki alt bölüm yerleştirilmiştir. Nispeten ayrıntılı açıklanmamış biyografik notlar, çoğunlukla isnat verilmiş sözel bilgilere dayanmaktadır. Bu şairlere atfedilen ayetler genellikle bilgi olarak eklenmiştir.<sup>26</sup> Bu çalışma, erken dönem İslam şiiri ve onu üretenler hakkındaki bilgilerimize önemli bir katkı sağlamakta ve ayrıca bizi İslam'ın ilk yüzyıllarında dil bilimcilerin çalışmaları hakkında bilgilendirmektedir.<sup>27</sup>

Tartışılan edebî türün evrimine ilişkin bu incelemeyle İbn Kutayba'nın *Kitâbü'ş-şî'r ve'ş-şu'arâ*'sı<sup>28</sup> bir ölçüde ilgilidir. Öncelikle bir filolog ve gelenekçi olan bu yazarın ilgi alanları hemen hemen tüm İslami bilimleri kapsamaktaydı. Bu özel eser aslında Abbasi bürokrasisi için yazılmıştır ve didaktik bir karaktere sahiptir. İbn Kutayba'nın kültürlü bireylerin yetiştirilmesinde kadim şiir bilgisinin önemine olan kesin inancına uygun olarak eser, yazarın eski ve modern şairlerin mısralarının değerlerine ve erdemlerine ilişkin görüşlerini içermektedir. Bu edebî polemik yapıtı, yazarın Arap iddialarını savunmak için yazdığı Şu'ûbiyya ihtilafına dahildir. Aslında temel amacı, şiirin takdiri olmayan edebî bir ürün olduğunun kabul edilmesidir.<sup>29</sup>

<sup>25</sup> *Ibid*, ss. 132-33; G. L. Della Vida, "Sulle Tabaqât aş-şu'arâ di Muhammad b. Sallâm," *RSO*, VIII (1919-1921), 611; s. 9.

<sup>26</sup> *GAL*, Ek, I, 43 ve 165; Bu eser J. Hell, *Muhammad ibn Sallâm. Die Klassen der Dichter* (Leiden, 1916)'de gözden geçirilmiş ve eklemeler C. A. Storey, "Notes on the Text of the Tabaqât ash-Shu'arâ", *JRAS* (1918), ss. 349-55, G. L. Della Vida, *op. cit.*, ss. 611-37 ve A. A. Bevan, "Some Remarks on the Text of the Tabaqât ash-Shu'arâ of Muhammad ibn Sallâm al-Jumahi," *JRAS* (1926), ss. 269-73'de yayınlanmıştır.

<sup>27</sup> Della Vida, *op. cit.*, ss. 611-14.

<sup>28</sup> Ed. M. J. de Goeje (Leiden, 1904).

<sup>29</sup> *GAL*, I, 120 ve 125; C. Pellat, *Langue*, s. 132-33; Gaudefroy-Demombynes, *Ibn Qotaiba, Introduction au Livre de la Poesie et des Poetes* (Paris, 1947), ss. x-xiii. İslam'da edebî eleştirinin doğuşu

Retorik üzerine ilk büyük Arapça eser olan *Kitâbu'l-Bedî*'nin<sup>30</sup> yazarı olarak bilinmesine rağmen İbnü'l-Mu'tez (ö. 908), aynı zamanda biyografi yazarının zamanından önce ünlenmiş bu sınıf şairlerin tarihini içeren ve Abbasi halifelerini öven *Tabakâtü's-şu'arâ* adlı biyografi eserin de müellifidir. 128 şair hakkında anekdotlar içeren bu eser, az bilinen mısraları içerdiği için özellikle değerlidir. Biyografi yazarı, dönemin gelenek ve uygulamasına uygun olarak, alıntılarını, isnat verdiği ravilerin rivayetlerine dayandırır.<sup>31</sup>

İslam'ın ilk yüzyıllarında kültür ve toplum bilgimize önemli katkıda bulunan ve bir şekilde uzmanlaşmış bir eser de Abû'l-Farak al-İsfahânî'nin (ö. 967) *Kitâb al-Agânî*'sidir. Öncelikli olarak bestelenmiş Arapça nazım tarihi ve bunları besteleyen şair ve müzisyenlerin biyografilerini içermektedir. Ayrıca çok sayıda ayetin yanı sıra tarihi gelenek ve anekdot da içermektedir. Eğlendiren bir karaktere sahip olduğu için, edebî kompozisyonun edeb sınıfına ait olduğunun düşünülmesi daha makuldür. Şairler hakkında biyografik veri kaynağı olarak ise burada bu eserden bahsetmek yerinde olacaktır.<sup>32</sup>

El-Marzubânî'nin (ö. 990) *Mu'cemü's-şu'arâ*'sı şairlerin biyografik detaylarını sunma yaklaşımı ve yönteminde ilginç ve çok önemli bir gelişme sağlamıştır. Geleneksel tasnife göre kayıp iki eser kendisine atfedilirken el-Marzubânî, tespit edilebildiği kadarıyla ilk kez *Mu'cemü's-şu'arâ*'da şairleri alfabetik *el-hurûfü'l-mu'ceme* yöntemi ile sınıflandırma yöntemini benimsemiştir. Gelenekten ayrılmasının önemi, şu gerçeğe dayanmaktadır: Daha önce biyografi yazarları, şairleri bir sınıfa ait olarak düşünülürken el-Marzubânî, onları köken, kabile, meslek sınıfı, sosyal konum veya tarihsel ortamdan bağımsız olarak edebî faaliyetleri bazında sınıflandırmıştır. Bu durum, el-Marzubânî'nin şiirin kendisini odak ve en önemli özellik olarak değerlendirdiğini, ayrıca her sınıf ve konumdan kadın yahut erkek tarafından paylaşıldığını düşündüğünü göstermektedir.<sup>33</sup>

Şairlerin daha popüler geleneksel sınıflandırma biçiminin devamı, bu türün sonraki iki eserinde gözlemlenebilir. Bunlardan ilki, as-Sa'âlibî'nin (ö. 1038) *Yetîmetu'd-Dehr*'idir ve yazarın kendi devrinde yaşamış şairlerin yazdığı nazım eserler ve onların biyografilerinden oluşan bir derlemedir. Her biri on bölümden oluşan dört cilt halinde düzenlenen eser, Suriye, Irak, Gurgan, Taberistan, Horasan

üzerine aydınlatıcı bir tartışma ve İbn Kutayba'nın buna katkısı için bkz. G. Von Grunebaum, "Arabic Literary Criticism in the 10th century A.D.," *JAOS*, LXI (1941), ss. 51-58.

<sup>30</sup> I. Kratchkovsky, *Kitâb al-Badî' of 'Abd Allâh ibn al-Mu'tazz*, Escorial'deki özgün MS'den giriş, notlar ve endeksler eklenerek düzenlenmiştir, Gibb Mem. Ser., N.S. X (London, 1935), s. 6.

<sup>31</sup> A. Eghbal, *op. cit.*, ss. xiii-xxvii; *GAL*, I, 80.

<sup>32</sup> Ed. Cairo, 1927; *GAL*, I, 146; *Kitâb al-Fihrist* (ed. Flügel, Leipzig, 1871), s. 115; C. Pellat, *Langue*, ss. 149-50; R. A. Nicholson, *A Literary History of the Arabs* (Cambridge, Eng., 1953), s. 347.

<sup>33</sup> Ed. F. Krenkow, Cairo, 1354; *Fihrist*, ss. 132-33; *GAL*, Ek, I, s. 43.



ve Maverâünnehir'de yaşamış X. yüzyıl şairlerini kapsamaktadır.<sup>34</sup> Bâharzî (ö. 1075) yukarıdaki eserin bir devamını (zeyl) yazmış ve ona *Dümyetü'l-Kasr* adını vermiştir. Bu eserde yazar, XI. yüzyıl şairlerinin 1058 yılına kadar olan beyitlerini ve biyografilerini sunmaktadır.<sup>35</sup> Kabaca aynı sınıflandırma ilkesini izleyen ve bir sonraki yüzyılda yazılan diğer şair biyografileri (zeyl) arasında, el-Hazîrî'nin (ö. 1172) *Zînetü'd-Dehr*'i ve İmâdüddîn el-İsfahânî'nin (ö. 1201) *Harîdetü'l-Kasr*'ı bulunmaktadır. Bu derlemelerin her ikisi de unsurların düzenlemesi bakımından benzerdir ve XII. yüzyıl şairleri hakkında yazılmıştır.<sup>36</sup>

Temelde aynı biçim ve yaklaşımı izleyen bu İslam biyografi geleneği, XII. yüzyılın sonuna kadar kesintisiz olarak devam etmiş ve yalnızca Arapça olarak yazılmıştır. Sonraki yüzyılın başında, bu türün günümüze ulaşan ilk eseri Fars dilinde üretilmiştir. Muhammad al-'Avfî'nin (ö. yaklaşık 1232) *Lübâbü'l-Elbâb*'ı muhtemelen 1221 yılında tamamlanmış ve Sind hükümdarı Nâsir ad-Dîn Kabâca'nın veziri olan Ayn al-Mulk al-Aşarî'ye adanmıştır.<sup>37</sup> İçerik şairlerin ait oldukları sınıflara ve ünlü oldukları devre göre sınıflandırıldığı genel İslam modeline göre düzenlenmiştir.<sup>38</sup> Bu nitelikteki Farsça ve Arapça edebî ürünler arasındaki bağlantılar al-Cumahî ve İbnü'l-Mu'tez'in *Tabakât* adlı eserleri ve yukarıda söz edilen İbn Kutayba'nın *Kitâbü's-Şi'r ve's-Şu'arâ*'sı, as-Sa'âlibî'nin *Yetîmetü'd-Dehr*'i ve Bâharzî'nin *Dümyetü'l-Kasr*'ında belirtilmekte ve tümü 'Avfî tarafından *Lübâb*'da listelenmektedir.<sup>39</sup>

Kesin olarak, 1486'da tamamlanan Abdurrahmân b. Ahmad Câmî'nin (ö. 1493) *Bahâristân*'ı<sup>40</sup> özellikle bir şair antolojisi veya biyografisi olarak yazılmadığı

<sup>34</sup> Ed. Damascus, 1303; M. C. Barbier de Maynard, "Tableau litteraire du Khorassan et de la Transoxiane au IV<sup>e</sup> siecle de l'Hegire," *JA*, Ser. V, I (1853), ss. 169-71; F. Dieterici, *Mutanabbi und Seifuddaula aus der Edelperle des Tsaalibi* (Leipzig, 1847), ss. 14-22; *GAL*, I, 284.

<sup>35</sup> Ed. Aleppo, 1349; Yâkût, *Irşâd* (London, 1907-1927), V, ss. 121-28; *GAL*, I, s. 252.

<sup>36</sup> Yâkût, IV, s. 323; *GAL*, I, s. 314, Ek, I, s. 441.

<sup>37</sup> C. A. Storey, *Persian Literature* (London, 1953), I, ii, s. 783.

<sup>38</sup> Ed. E. G. Browne, *Part II of the Lubâbu'l-albâb of Muhammad 'Avfî*, *Persian Hist. Texts*, II (London, 1903), ve E. G. Browne and Mirzâ Muhammad ibn 'Abdu'l-Wahhâb-i-Qazwîni, ed. Part I of the *Lubâbu'l- albâb of Muhammad 'Awfî*, *Persian Hist. Texts*, IV (London, 1906); ayrıca bkz. R. A. Nicholson, *Studies in Islamic Poetry* (Cambridge, Eng., 1921), s. 3. Al-Bundârî'nin *Selçuklular Tarihi*'nde söz edilen Abû Tâhir al-Hâtûnî'nin *Manâkib aş-Şu'arâ*'sının hiçbir kopyası mevcut değildir. Bu eserin 579'da (H) yazıldığı bildirildiğinden Avfî'nin eserinden 40 yıl önce yazılmıştır. Bkz. M. Th. Houtsma, *Recueil des textes relatifs a l'histoire des Seldjoudes*, II ("Histoire des Seldjoudes de l'Iraq" par al-Bondârî d'apres Imâd ad-Dîn al-Kâtib al-Isfahânî), ss. 105-08. Ayrıca Qazwîni'nin al-Hâtûnî hakkındaki görüşleri için bkz. *Lübâbu'l-albâb*, Bölüm 1, ss. 6-7. Karşılaştırma için Kâtib Çelebi, *Keşf uz- Zunun*, ed. Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge (İstanbul, 1943), II, 1842.

<sup>39</sup> Cf. N. Bland, "On the Earliest Persian Biography of Poets, by Muhammad Aûfî, and Some Other Works of the Class Called Tazkirat ul-Shuârâ," *JRAS*, IX (1848), ss. 111-76.

<sup>40</sup> Ed. Schlechta-Wssehrd (Vienna, 1846).

için bu çalışma içerisinde yer almamalıdır. Ancak, bu noktada ondan söz etmek iki nedenden dolayı hem makul hem de açıklayıcı olacaktır. İlk olarak, Câmî şairlerle ilgili bazı notlara yer vermiştir. İkinci olarak da Edirneli Sehî (ö. 1548), Latîfi (ö. yaklaşık 1582), Âşık Çelebi (ö. 1571) ve sonraki Osmanlı tezkirecileri, bu eserden kendi eserleri için bir model olarak söz etmişler veya benzer çalışmalar üretmek için onlara ilham verdiğini ima etmişlerdir.<sup>41</sup> Bir anekdot koleksiyonu olan *Bahâristân*, sekiz “bahçe” (ravza) şeklinde düzenlenmiştir ve yedinci bahçe, yirmi sekiz şairin kısa biyografisini içermektedir.<sup>42</sup>

*Bahâristân* ile aynı yıl derlenen Devletşâh b. ‘Alâ ad-Devlet’in (ö. 1486) *Tezkeretü’ş-Şu‘arâ*’sı da başka bir biyografik eser yazarı Mîr Ali Şîr Nevâ’î’ye ithaf edilmiştir.<sup>43</sup> Erken dönem Osmanlı tezkire yazarları tarafından da değinilen bu eser,<sup>44</sup> eski ve modern İran şairleri hakkında biyografik notlar içermekte ve üç bölüme ayrılmaktadır: (1) *Mukaddime*, yazarın şiir sanatına ilişkin gözlemlerini yansıtmaktadır. (2) Eserin büyük bölümünü oluşturan ve *Mukaddime*’nin arkasında yer alan yedi *Tabakât*’ın her biri çağdaşı olan şairlere ve himayesi altında eser verdikleri prenslere adanmıştır. (3) Son bölüm ya da *Hâtıme*, yazarın çağdaşı olan yedi şairin biyografilerini ve eserin hükmü sırasında yazıldığı Sultan Hüseyin’e övgü ve onun faziletlerini içermektedir.<sup>45</sup> Bu eser, bu türdeki ilk Farsça derlemeden daha eksiksiz biyografiler içermekte ve bu nedenle modern İran edebiyat tarihi öğrencileri için önemli bir değer taşımaktadır.<sup>46</sup>

Biyografik geleneğin İslam literatüründeki gelişimi ele alınırken bu türdeki önemli bir Çağatay örneğinden de söz etmek uygun olacaktır. 1490’da başlayan Mîr ‘Alî Şîr Nevâ’î’nin (ö. 1500) *Mecâlisü’n-Nefâ’is*’i bu tartışmayla özellikle ilgilidir, çünkü o da, hemen hemen benzer biyografik veri organizasyonu yöntemini izleyen ilk Osmanlı tezkirecileri için bir model teşkil etmiştir. Çağatay edebiyatçılarının en üretken ve zariflerinden biri olan Nevâ’î, *Mecâlis*’i sekiz bölüme ayırmıştır: (a) Biyografi yazarı tarafından şahsen bilinmeyen ölü şairler, (b) yazarın tanıştığı ve 1490’dan önce ölen şairler, (c) yazarın tanıdığı yaşayan şairler, (d) ara sıra şiir yazan edebiyatçılar, (e) manzum sanatına düşkün Horasan asilzâdeleri, (f) Horasanlı olmayan şairler, (g) Timur Hanedanı kralları ve prensleri

<sup>41</sup> Edirneli Sehî, *Tezkire-i Sehî* (İstanbul, 1325), s. 4; Latîfi, *Tezkire-i Latîfi* (İstanbul, 1314), s. 17; Âşık Çelebi, “Meşâ’ir aş-Şu‘arâ,” British Museum MS, Or. 6434, foll. 34a-b.

<sup>42</sup> C. A. Storey, s. 954. Câmî’nin XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’ndaki itibarı için bkz. Ferîdûn Bey, *Mecmû‘a-i Münşe‘ât as-Selâtîn* (İstanbul, 1274), I, 361 vs.

<sup>43</sup> Aşağıdaki referansa bakınız.

<sup>44</sup> Edirneli Sehî, s. 4; Âşık Çelebi, 30a.

<sup>45</sup> C. A. Storey, s. 784-89; E. G. Browne, “The Sources of Dawlatshth,” *JRAS* (1899), 37-45.

<sup>46</sup> Ed. E. G. Browne, *The Tadhkiratu’ sh-Shu‘arâ (Memoirs of Poets) of Dawlatshâh b. ‘Alâ’ ud-Dawla Bakhtishâh al-Ghâzi of Samarqand*, Persian Hist. Texts, I (London, 1901), ss. 8-9. Bu eserin tamamı Türkçeye Süleymân Fehim tarafından *Sefînet aş-Şu‘arâ* başlığıyla çevrilmiştir (İstanbul, 1259).

ve (h) Sultan Hüseyin.<sup>47</sup> Benzer sınıflandırma sisteminin bir varyasyonu, yaklaşık yarım yüzyıl sonra Osmanlı'da Sehî tarafından da benimsenmiştir.<sup>48</sup>

Son olarak 'Avfî, Devletşâh ve Nevâ'î'nin yukarıda belirtilen eserlerinin devamı sayılabilecek bir tezkire de Safevi Şahı İsmâ'îl'in oğlu Sâm Mirzâ'nın (ö. 1576) *Tuhfe-i Sâmî*'sidir. XV. yüzyılın son yılları ile XVI. yüzyılın ortaları arasında üreten şairler hakkında notlar içermektedir. Safevi hanedanı şairleri, ulemalar, zaman zaman şiir yazan seçkin kişiler, mahlaslarıyla tanınan şairler, Türk ırkının şairleri ve alt sınıfların şairleri olmak üzere yedi bölümde (sahâ'if) düzenlenmiştir. Çalışma 1550 yılında veya bu yıl civarında, yani bu tür ilk Osmanlı eserinin ortaya çıkmasından yaklaşık 12 yıl sonra, yazılmıştır.<sup>49</sup>

Bu yüzden Osmanlı şair biyografileri, bu köklü ve süreklilik arz eden İslam biyografî geleneği çerçevesinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, askerî ve siyasi gücünün zirvesine, tahtın ve asilzâdelerin himayesi altında, Müslüman unsurların kültürel ve entelektüel arayışlarda muazzam bir enerji sarf ettiği XVI. yüzyılda ulaşmıştır. Bu nedenle türü ilk ve daha gerçek anlamda temsil eden Osmanlı örneklerinin aynı yüzyılda ortaya çıkması, pek şaşırtıcı olmasa da önemlidir. Edirneli Sehî, Osmanlı edebiyat tarihinde bu tür biyografik eserlerin yaratıcısı olarak kabul edilir.<sup>50</sup> Tipik olarak *Heşt Bihişt* olarak adlandırılan kısa tezkiresi Câmî'nin *Bahâristân*'ı ve Nevâ'î'nin *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'ine öykünerek sekiz *tabakâta* ayrılmıştır ve 1538'de yazılmıştır. Bir kez başladıktan sonra bu gelenek, Osmanlı İmparatorluğu'nun ömrünün sonuna kadar yazarlarını ve kahramanlarını bulmuştur.

Temelde Osmanlı edebiyatçıları arasında bu tür edebî üretimin amacı, zaman içinde şairlerin hayatlarına ilişkin gerçekleri muhafaza etmek, şiirlerin nitelik ve karakterini ortaya koymaya yönelik bir girişim olmayı sürdürmektir. Bu türün Osmanlı'da üretilen muadilleri, zamanla gelecekteki örneklerinin çoğunlukla sadık kaldığı karakteristik bir biçim almaya başladı. İlk Osmanlı tezkirecisi, eserinin her sayfasında da görüleceği gibi, içeriğin düzenlenmesi ve toplayabildiği birkaç

<sup>47</sup> Ed. Taşkent, 1326. Mukayese için bkz. C. A. Storey, ss. 789-95; E. G. Browne, *Literary History of Persia* (Cambridge, Eng., 1956), III, ss. 437-39. Ayrıca bkz., "Ali Şîr", *İslam Ansiklopedisi*, I, 349 a-57 b.

<sup>48</sup> Edirneli Sehî, s. 9, 11, 20, et passim. Sehî hakkında bkz. "Sehî Çelebi", *Encyclopaedia of Islam*, IV, 205 a. Ayrıca bkz. Fâ'ik Reşâd'ın *Tezkire-i Sehî*'deki notları, ss. 141-44.

<sup>49</sup> Ed. Tehran, 1314. Cf. C. A. Storey, ss. 797-800.

<sup>50</sup> Mukayese için bkz. F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke* (Leipzig, 1927). Burada (Cemâli-yi Germiyânî) Şeyhoğlu'nun *Kenzü' l-Küberâ (ve muhakkul-'ulemâ)*'nin Sehî'den önce yazılmış benzer bir eser olduğu iddia edilir. Bunun bilinen tek kaynağı Mehmet Fuat Köprülü'nün özel koleksiyonudur ve Babinger bu tanımlı Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* eserine dayandırmaktadır (İstanbul, 1918), s. 410. Bunun daha tam bir tanımlı *Osmanlı Müellifleri*'nde verilmiştir (İstanbul, 1333), II, s. 122, fakat bu eserin şair biyografileri ile ilgili olduğunu düşündürmemektedir.

gerçeğin tefsiri bakımından İranlı seleflerinden çok az farklılık göstermektedir ve bu yüzden, kendi çalışmasına model olarak aldığı benzer Farsça biyografilerle karşılaştırıldığında, bağımsız düşünceye çok az yer vermektedir. Fakat onu kopyalayanlardan bazıları, aşağı yukarı aynı içerik düzenleme yöntemini benimsemelerine karşın, bazı önemli biyografik eklemeler yapmaya veya kendi eserlerindeki notları, ışık tutmak açısından çeşitli yöntemlerle düzenlemeye başladılar. Şairlere karşı eleştirel bir tavır takınarak Osmanlı'nın edebî zevki ve eleştirel standartları hakkında bir fikir edinmemize yardımcı oldular. Esasen, yine de, bu özel biyografik türün Osmanlı örnekleri, Araplar tarafından başlatılan, İranlılar tarafından sistemleştirilen ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Sehî ve onu sürdürenler tarafından resmîleştirilen bir edebî geleneğin devamı olarak tanımlanabilir.<sup>51</sup>

---

<sup>51</sup> Bu makale, 1959'da Edinburgh Üniversitesi'nde sunulmuş doktora tezinin bir kısmını oluşturmaktadır.